

HALKBİLİMİNDE TEORİ ve YÖNTEM ARAYIŞLARI

Dr. Mustafa ARSLAN* - Milay KÖKTÜRK**

Modern çağların önemli ilmi tespitlerinden biri olan “*kültür*” gerçeğinin tanınması ve her toplumun kendine özgü bir kültüre sahip olduğu bilincine varılması, çok önemli bazı gelişmeleri ve sonuçları da beraberinde getirmiştir. Kültürlerin toplumlara has oluşunun kabulü ve yapılan çalışmalarla belirlenen değişik kültürlerin varlığı, toplumsal realiteye yaklaşımları etkilemiş ve çeşitli problemlerin, ancak toplumların kendi kültürlerini daha iyi tanımaları suretiyle çözülebileceği kanaati yaygınlaşmaya başlamıştır. Tabii olarak bu anlayış, olgular alanını kültürel evrenin verilerinde bulan yeni bilim dallarının ortaya çıkmasına da bir vesile teşkil etmiştir. Halkbilimi (folklor) de, bu anlayışla ortaya çıkan bilim dallarından birisidir.

William John Thoms’un yüz elli yılı aşkın bir zaman önce adını koyduğu bu bilim dalı, çeşitli ülkelerde farklı terimlerle anılmış, farklı bakış açılarından tanımlanmış; bu alanda çalışan araştırmacılar da, yapılan çalışmalara ve elde edilen yeni bilgilere paralel olarak farklı teori ve yöntemlere ulaşmışlardır. Gerek bir bilim dalı olarak halkbiliminin tanımlanmasında, gerekse ileri sürülen teori ve yöntemlerde görülen

farklılıklar ve yapılan tartışmalar, ülkemizde olduğu gibi dünyada da bu bilim dalının *epistemolojik*, *ontolojik* ve *metodik* temellerinin tam olarak belirlenmemiş olduğunu ortaya koymakta ve halkbilimine ait çözülmesi gereken problemlerin bulunduğu işaret etmektedir. Bu sebeple biz, bu alanda yapılan çalışmaları ve ileri sürülen fikirleri inceleyerek, halkbilimine ilişkin temel problemleri ve kaynaklarını ortaya koymaya çalışacağız.

Problemin Tespiti:

Halkbilimi çalışmalarını iki bölüme ayırmak uygun olur. Birincisi, adına halkbilimi denilen çalışmalar, ikincisi, halkbilimine ilişkin yorum ve tartışmalar. İlkinin bilimsel anlamda halkbilim çalışmalarının bizatihi kendisi olarak görebiliriz. Halkbilimine ilişkin yorum ve tartışmalar ise bu bilim dalının niteliğine ilişkin olup, halkbiliminin bir bilim dalı olarak bilgi evreninde yerini alabilme/alamama, kendini kabul ettirme/ettirememe endişesini yansıtmaktadır. Bu sebeple, halkbiliminin kendi alan çalışmalarından değil, halkbilimi üzerine yapılan yorum/tartışmalardan başlayarak yöntem arayışının değerlendirilmesine girmek uygun olur.

Eğer halkbilimde bir problem varsa, bu kendini ya doğrudan halkbilim çalışmalarında veya halkbilimi üzerine yapılan yorumlarda ya da her ikisinde kendini gösterir. Ancak biz, her ikisinde kendini gösterdiğini düşünmekteyiz.

Halkbilimi üzerine yazılan yazıların hemen hemen hepsinde öncelikle halkbiliminin başlangıcı ve gelişme aşamalarıyla günümüzdeki durumu ayrıntılı olarak verilmekte, bugün artık diğer bilimlerde yapılmayan tartışmaların, halkbiliminde yoğun biçimde yapıldığı görülmektedir. Halkın ne ve kim olduğu, halkbiliminin diğer bilimlerle ilişkisi, halkbilimi ürünlerinin kapsamı/niteliği vb. gibi. Yine, mevcut yöntemlere ilişkin tavırlar, yöneltilen itirazlar da tartışılan konular arasındadır. Daha önemlisi, mekan veya içerik ayrı olsa bile, sonraki çalışmanın öncekilerin tekrarı niteliğinde olması halkbilimi bilgi alanında yatay bir bilgi genişlemesini sağlamaktadır. Ama bunlar kullanılabilir hale getirilmemekte ve verilerden hareketle üst düzey sonyutlamalara gidilememektedir. Başka bir ifade ile, derlenen her türlü ürün, yapısının analizinden sonra büyük ölçüde kütüphane raflarındaki yerini almaktadır. Teorik olarak, olguların tümünü tespit ettiğimizi ve alışlagelen biçimde incelediğimizi düşünelim. Bunun düzenli olarak, değişen zamanlar zarfında hep gerçekleştirileceğini varsayalım. Bu faaliyet biteviye böyle mi

sürdürülecektir? O zaman halkbilimi, mazideki nostalji olmaktan öte bir anlam ifade etmeyen yapıp etmelerin hikâyesi haline gelmiş olmayacak mıdır?

Bunlar bize neyi düşündürmektedir?

Halkbilimi halen daha kendine ait olgular alanına oturtulamamış, yöntemiyle, tarihi ve bilim olma süreciyle kendini ispat etme çabasından kurtulamamıştır. Bu tip tartışmalar, sadece kendi varlık alanını kurmuş ve varoluşunu kazanmış bilimler için yapılmaz. Mesela, fizik veya sosyoloji için "fiziki evren nedir?", "toplum nedir?" gibi sorular artık sorulmaz. Ayrıca, mesela sosyoloji üzerine yazılan yazılarda, bu bilim dalının kuruluş/gelişme sürecine çok fazla yer verilmez. Halbuki, halkbilimi öncelikle kendi olgular alanını kanıtlama yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmakta, halkbilimciler halkbiliminin tarihine atıfta bulunarak görüşlerine temel arama çabası içine girmektedirler. Mesela halkın ne olduğu probleminin kesin biçimde çözümlenmemiş oluşu, bu bilimin, dayandığı olgular alanını temellendiremediğini düşündürür. Bugün ulaşılan bu noktada, halkbiliminin, halen daha en temel kavramlarını, olgularını tartışması, bilim olma sürecinde yeterli mesafeyi alamadığını gösterir. Dayandığı ve olgularını topladığı şeyler toplamını kendisi dışındakilere açık kesinlikte sunamamış bir bilim dalında, "bilim oluşa ilişkin güvensiz-

lik"in içkin olarak varolduğunu düşünebiliriz. Bu, ihmal edilebilir bir konu olarak görülemez. Genel olarak düşünülürken halkbiliminde ciddi problemlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ama yapılan tartışmalar araştırmacıların da yavaş yavaş bu problemleri algılamaya başladıklarını göstermesi bakımından dikkati çekmektedir. Görünüşte gözlenen çeşitlenme, yeterli teorik temellere ulaşılmadan hemen pratiğe dökülen yöntemlerin etkisiyle olmakla birlikte, halkbilimini esas mecrasına oturtamamakta, halkbilimi, bilim oluş halini diğer bilimlerin kesinlikleri ölçüsünde ispatlayamamaktadır.

Problem sadece halkbilimine ilişkin yorumlarda değil, bizzat halkbilimi çalışmalarında da kendini göstermektedir. Genel olarak yapılan şey, halkta varolduğu gözlenen her türlü ürünleri derlemek, tasnif etmek, yapısal anlamda incelemek; bu şekilde elde edilenleri, gerek mevcut halleri ve gerekse tarihi süreç içindeki çeşitlemeleri itibarıyla birbirleriyle mukayese edip ortak ve farklı unsurları belirlemekten ibaret olmaktadır.

Folklor çalışmalarının akademik toplumda kendi ayakları üzerine sağlam basan tam bir bilim dalı olmaktan alıkoyan en önemli faktörün, bir şeyler derleme projelerine yönelen bir eğilim olduğu¹ ifade edilmektedir. Bu noktada derleme, tasnif ve analiz eğiliminin hakim olduğu çalışmaların iki yönü dik-

kati çekmektedir. Birincisi, bu tarz yaklaşım, çalışmaların sistemli bir bilim haline gelmesini engellemektedir. İkincisi ise, bu yaklaşım ile oluşan bilgi kümesi ve çalışma tarzı, halkbiliminin tümünü ve kendisini oluşturmaktan uzak olmaktadır. Daha doğrusu, bu çalışmalarla elde edilenler halkta olan her şey olmadığı gibi, ürünlerin mevcut incelenme tarzı, bilme nesnesinin yeterince bilinebildiğini göstermemektedir. Bir bilimin, kendi bilgi nesnelerini toplamanın yanında onları yeterince bilmesi; mevcut ve geçerli anlayışla bu amaca erişemiyorsa yeni arayışlara girmesi, kaçınamayacağı bir zorunluluktur.

Problemın kaynağı:

Yüz elli yılı aşkın bir zaman diliminde yapılan çalışmaların ve geliştirilen teorilerin tümüyle yanlış olduğu söylenemez. Ancak, geçen zaman zarfında mevcut teorilerin bu bilim dalının en temel problemlerini çözmemiş olması, halkbilimine farklı bir teorik yaklaşım aramayı zorunlu kılar. Başka bir ifadeyle, mevcut teoriler ve bunların etkisiyle oluşan yöntemler, halkbiliminin en temel problemlerini çözemediği ve ufkunu açamadığı için, hem yöntem, hem de teori bazında yeni arayışları gündeme getirme gereği hissedilmektedir. Konu sadece yöntem arayışı olarak görülmemelidir. Yöntem, yapısı içinde uygulanabilirliği yakaladığı teori çerçe-

vesinde şekillenir ve orada çizilen hedefe götürme imkanı taşır. Aslında yöntemdeki yeni arayış teoride çizilen hedefe erişirme yetersizliğinin sorgulanmasından ziyade, olguları farklı biçimde bilme endişesi taşıyorsa, arayışın anlamı değişmiştir denilebilir. Aranan, ilk planda yöntem gibi görünse de, arayış onu aşar ve teori arayışına dönüşür.

Başka bir açıdan bakmak da mümkündür. Yeterince tekamül etmiş veya amaca götürmede yetersiz kalan yöntemin imkanları zorlanır. Bu, yeni arayış değildir. Ama yöntemin bilim adamına sağladığı bilme imkanları tümüyle tüketildiği halde, bilgi nesnesinin özünün açığa çıkarılmasına ilişkin tereddütler ortadan kaldırılamıyor ve uygulana gelen yöntemle elde edilen bilgi kümesi hep alışılmışın tekrarı izlenimi veriyorsa, yeni arayışları, mevcut yöntemin geliştirilmesi çabası ve sıkıntısı olarak göremeyiz. Arayış, artık, mevcut yöntem ve onun sağladığı birikimleri yok saymadan, onlara dayanarak onların üzerine yükselmeyi sağlayacak yeni bir yaklaşım tarzına ulaşma çabası haline dönüşmüştür. Kant'ın bilgi teorisinde önerdiği köklü değişime benzer bir yaklaşım tarzı farklılaşması, halkbiliminde tabii gelişim süreci içinde gerçekleşmektedir. Kant'a göre o zamana kadar hep bilgimizi nesnelere uydurmak gerektiği varsayılmıştır. Bu yolla bilgimizi geliştirme girişimleri boşa çıkmıştır. Öyleyse tıpkı Kopernik'in

astronomide yaptığını bilgi teorisinde yapmak gerekir. Kopernik diğer gök cisimlerinin gözlem yaptığı cisim, yani dünya etrafında döndüğü varsayılarak yapılan hesaplamaların sonuç vermediğini görünce, varsayımı değiştirmiş ve gözlemcinin üzerinde bulunduğu gök cisminin de döndüğünü varsayarak geleneksel varsayımı değiştirmiştir. Dolayısıyla bilgi teorisinde de bilgimizi nesneye uydurmak yerine, nesnelere kendilerini bilgimize uydurmaları gerektiği varsayılmalıdır.² Halkbiliminde olup biten şey nedir? Mevcut teori ve yöntemlerin, bilgi nesnesini, yani halkbilimi olgular alanı ve ürünlerinin bilgisini bize taşıyabilme yeterliliği konusunda ortaya çıkan tereddütler yeni arayışların hareket noktasını oluşturmaktadır. Fakat bu arayışta dikkati çeken şey, şimdiye kadarki bilgi birikiminde olguların özünün bilgisine götürme konusunda yanlışlık değil, eksiklik kabul edilmesidir. Bu durumda halkbilimine ilişkin yeni teorik temel arayışının reel ve rasyonel bir gerekçesi teşekkül etmiştir denilebilir.

Geçtiğimiz yüzyılda başlayan derleme ağırlıklı çalışmalardan, bir folklor ürününün tarihi-coğrafi derinliği ve genişliği içinde takip edilmesine; ürünün bilinçaltındaki bastırılmış duygu temellerine, metinlerin yapısındaki kalıp ifadeler ile onlarda bulunan değişen ve değişmeyen unsurların belirlenmesine; buradan da, metnin icra bağlamındaki

şartların (anlatıcı-dinleyici- çevre ve şartlar) dikkate alındığı bir yaklaşım tarzına doğru kayma görülmektedir. Teori ve yöntemlerdeki gelişmeyle birlikte halkbiliminin tanımı da farklı şekillerde yapılmıştır. Ben-Amos'a göre, bazı araştırmacılar folkloru statik ve dokunulabilir bir nesne gibi tarif yolları ararken ve nesnelerin listelerini oluştururken, bazı tariflerde folklor sanat, edebiyat, bilgi ve inanç olarak kabul edilmiştir. Gerçekte ise folklor, onların hiçbirini değil, fakat hepsinin toplamıdır.³

Bu süreçte, diğer yakın bilim dallarındaki gelişmeler, halkbilgisi alanında elde edilen yeni bilgiler, ortaya konan yorumlar ve bunların paralelinde önceki teori/yöntemlerin eksikliğinin anlaşılması, halkbiliminde teori ve yöntem çeşitlenmesinin zeminini hazırlamıştır.

Teori eleştirisi

Günümüzde hakim görüş, araştırmalarda ürünü değerlendirirken onun yaratıldığı şartları ve zemini dikkate alan, metnin icra bağlamı, bu bağlamdaki şekillenışı, icra edilışinde kazandığı anlamları ve fonksiyonları öne çıkararak⁴ Performans Teorisi'dir. Ben-Amos, folkloru bir olay, canlı bir gösterim, canlı bir sahneleme saymakta, iletişim ve gösterim kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Folklor, önceden öğrenilmiş, zihinde kalıplar halinde tutulan

değişmez metinlerden ve birimlerden oluşmaz. Her zaman kişisel ve sosyal değişkenler içinde ortaya çıkar. Bu değişkenler "yakın çevre içeriği" ve "geleceksel içerik"tir.⁵ Hem anlatıcı hem de dinleyici aynı referans grubuna aittir. Onların her ikisi de aynı dili bilir. Benzer değerleri, inançları ve geçmişe ait bilgiyi paylaşır ve aynı kodlar sistemine ve sosyal ilişki için gerekli işaretlere sahiptir. Bu iletişimin gerçekleşmesi için, küçük grubun olması gerekir. Folklor bu gruplardaki artistik iletişimseldir.⁶ Bu teoride, ilkönce kabul ediliyor gibi görünen "gelenek", gerçekte, Ben-Amos'un ifadesiyle bilerek tanımın dışında tutulmuştur. Ona göre, geleneğin bir bariyer gibi kültürel olarak kullanılışı tarihi gerçeğe dayanan bir zaruret değildir. O, sadece retorikle ilgili bir alet ve sosyal olarak kabul edilmiş bir enstrumandır.⁷

Yukarıda özetlenen bu teori, acaba halkbiliminin problemlerinin çözümüne uygun bir zemin oluşturabilir mi? Başka bir deyişle, teori/yöntem yetersizliğinden kaynaklanan problemlerin çözümü için, halkbilimini salt iletişime ve icra bağlamına indirgemek bizi nereye götürür? Halkbilimi olgular alanı, gerçekten bu teoride çizilen karakterde midir?

Gösterimci halkbilimi yaklaşımı, sadece metin ağırlıklı çalışmalara itiraz edip, metnin oluştuğu ve icra edildiği bütünlüğün göz önüne alınmasını

teklif etmekle, sırf metinde kalmanın yol açacağı kısırlığı ortadan kaldırmaya çalışmış olmaktadır. Çünkü, ürünün oluşumu ve sergilenmesindeki arka planı bilme çabası, bize, ürün hakkında, sırf metinde kalmaktan daha kapsamlı bilgiler taşır. Ancak, bu yaklaşımın tümüyle doğruluğu, halkbilimi ürününün her iletişim olgusu ile icra edilmesinde "yeniden meydana getirilen bir şey olması"na bağlıdır. Eğer herhangi bir gruptaki folklorik öğenin iletişim hadisesinde ortaya çıkması, o ürünün/olgunun, o zeminde "yeniden yaratıldığı" anlamına gelirse, o zaman her ürünün kendi arka planını bilmek, bizi tam bilgiye götürür. Gerçekte her icranın, kendi eylem bütünlüğü içinde kendine özgü olduğu vardır. Ama, "kendine özgü", "yeniden yaratılmış olma" mıdır?

Tümüyle dıştan bağımsız, salt iç dinamiklerden kaynaklanan, önceki davranış idelerine dayanmayan bir yapıyı etme "ilk ve kendine özgü"dür. Buradaki kendine özgü eylemin varoluşunu belirleyen şeyin bütünüyle içselliği ve onun başka benzer şeylerden ayrı/bağımsız, tek ve biricikliğidir; o kişi tarafından ortaya konulmuş olması değildir. Her fert kendi eylemini gerçekleştirir. İçeriği aynı olsa bile iki ayrı ferdi davranış oluşu hali itibariyle birbirinden farklıdır. Mesela iki ayrı masal anlatıcı aynı zeminde aynı masalı anlatsalar bile, her biri dıştan bakışla,

kendi eylemlerini gerçekleştirmiş olurlar. Ama onların bu yapıp etmelerine "yeniden yaratma" denilemez. Çünkü bu eylemin ve içeriğinin tarihsel arka planı mevcuttur.

Halkbilimi olgularının/ürünlerinin her gerçekleşme halini "yeniden yaratma" değil, "kültürel yeniden üretim" olarak kabul etmek, daha akla yakın olmalıdır. Nitekim, Saussure, dil ile iletişim kurmayı bir sosyal ve psikolojik olay olarak nitelemekte; dilin kural ve kullanımının, kişinin içinde yaşadığı toplum dışında, toplumdaki soyutlanarak incelenemeyeceğini ifade etmektedir.⁸ Yani, her yeni icrada, formel olarak yenidenlik, kendine özgü olma olsa bile, özü itibariyle önceden var olan, fert tarafından icra esnasında hafifçe yeniden yorumlanmış olmaktadır. Böylece fert, ürünü ait olduğu anlam bağlamından koparmadan, kendisi de ortak olan ve miras alıp paylaştığı anlam bütünlüğünden ayrılmadan zaman ve şartlarının zenginliğini ürüne katmaktadır.

Gösterimci halkbilimi yaklaşımının görüşlerini temellendirdiği kaynağın, kültürel antropoloji yanında, modern dilbilim ve iletişimin ulaştığı bilgiler olduğu görülmektedir. Modern dilbilime göre, toplumun potansiyel dil sistemi ile kişinin konuştuğu dil birbirinin tıpatıp aynısı değildir. Fert icra eder v bu somut gerçekleştirir. Dil (Lanque) ile biz, ferdi icra esnasında karşı

karşıya geliriz. Söz (Parola) ise, kişiseldir, özeldir; konuşan insana göre değişir. İcra anında konuşan kişinin psikolojisi önemlidir. Mesela, ağaç terimi, toplumun konuştuğu dilde bir nesnenin işaretidir. İletişimde algılanan bu işaret, kişinin ağaca ilişkin hatırası, tavır/tutumları ile, o kişide kendine has bir algılama gerçekleştirir. Bu, ferdi anlam yüklemidir. Dilin kendisine sözden hareketle ulaşılabilir. Yani, modern dilbilimde icra/dilin ferdi kullanımı, öne çıkarılmış olmaktadır. Dilbilimin öne çıkardığı icra-performans eyleminden hareket eden gösterimci halkbilimi yaklaşımı, özellikle halkbilimi ürünü, şekli olarak ve yakın arka planı itibariyle ele almaktadır. Çünkü, bir halkbilimi ürünü, gerçeklik kazandığı anda yeniden yaratılmış oluyorsa ve icra ediliş şartları bizzat o ürünün kendi temellerini oluşturuyorsa, bu, o iletişim ortamındaki sınırlı ve oradakilere has bir anlam yüklemenin ön plana çıkarıldığını gösterir. Oysa, toplumun dilinde var olan parolanın/işaretin herkeste asgari/ortak anlamının teşekkül etmesi için, ferdi parola halinde kullanımının arkasında, ortak bir anlam yapısı olması gerekir. Yani, toplumun kullandığı kelime, kelime grubu veya cümle bazındaki işaretlerin arkasında, o toplumun anlamlar sistemine ait derinlikler vardır ki, bu sayede yüzeysel ve genel bir iletişimin ötesinde daha derin bir tümel iletişim örgüsü gerçekleştirebilmektedir.

Bu da, ürünlerin tekil/somut gerçekleştirmelerinden ziyade, onların arka planlarında gizlenmiş unsurlar vasıtasıyla oluşabilir. Bu derinlikte saklı olan anlamlar bütünü, tek tek fertlerin tekilliğini yok etmeden, "total kimlik" oluşumunun temelini teşkil eder ki, bu, Herder'in ifade ettiği "ortak milli ruh" (kollektive spirit) olarak yorumlanabilir. Bunu, ortak milli ruhun ideoloji formunda ortaya çıkarılışı olarak nitelemek doğru değildir. Daha doğrusu, halkbilimi ürünlerini bu şekilde yorumlamak, ferdi kendi toplumuna ve kültürüne bağlılığını ideolojileştirip buna da kültürde kaynağını bulan bir gerekçe ihdas etmek gibi bir amaç içermektedir. Söz konusu oluşuma, kültüreliliğin tabii süreci içinde kendiliğinden ortaya çıkan bir iç yapılanma olarak bakılmalıdır. Geçerli teoriler, kültüreliliği, adeta insanın dışında kalan ve ona eklenmiş gibi duran, doğabilimci bir bilme yaklaşımıyla bilinebilecek bilgi alanı konumuna sokmakta ve anlamların elimizden kaymasını engellememektedir. Kültürel evren ideolojik yorumlayışın dayanakların barınağı değildir. Yeni teorik yaklaşımın çerçevesini de, geçerli teorilerle elde edilenlerden elimizde kalanlara, kayıp giden anlamları ekleme önerisi oluşturmaktadır.

Bir halkbilimi ürününün her ortaya konuluşuna "yeniden yaratma" dendiği zaman, o, olup bitmiş bir şey ha-

line getirilmiş ve ürün-icra-kültürün anlam bütünlüğü ilişkisi yok sayılmış olur. Bunun diğer anlamı, o ürünü, o kültürel dokuya has olmaktan çıkarıp, hemen ve bütünüyle evrenselliğe taşıyıp, evrensellik perspektifinden incelemektir. Mevcut teorilerde sosyal/kültürel varlık alanları, insanî ve millî zemin birbirine karışmış görünmektedir. Halkbilimi ürünleri, gerçek ve derin anlamını sadece insanlık zemininde değil, millî ve insanî zeminin içiçe girdiği toplum yapısında bulurlar. Mesela, yemek yeme insanî bir ihtiyaçtır. Yemek kültürü ise, millîdir. Söz gelimi, Türk yemek kültürü sadece fizyolojik motiv olarak incelenirse, bu bakış açısında kültürel öge Türk kültürünün bütünlüğünden koparılmış olur. Halbuki, kendine has varoluşu ile toplum, kendi zenginliği içinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. O zaman, toplumu tanımaya/bilmeye farklı bir giriş kapısı olan bu bilme tarzının temeline yerleştirilen "evrensellik" anlayışı ile, kendi varoluşu içindeki toplumu, "kendine haslığı" ile değil, sadece insan oluşu ilişkin ortak özellikleri itibariyle bilebiliriz. Yani, böyle bir bilme tarzı, bize, o toplumun kendi derin yapısını taşıyamaz.

Halkbilimi ve Geleneksellik:

Performans teorisinin halkbilimini tanımlama tarzında gelenekselliğin yerini de tartışmaya açmamız gerekir.

Gruplar arası iletişim, şu anda ve burada olandır; sonsuz değişkenliği içinde gerçekleşir. Bu aynı zamanda "bilinemezliği" de beraberinde getirir. Bunu iki şekilde ifade etmek mümkündür: Birincisi, sayısını bilemeyeceğimiz miktarda grup gösterimi ve iletişimi var olacağından, halkbiliminin temeli olarak gösterilen bu olgu, bilme imkanlarımızı ortadan kaldıracak biçimde genişletilmiş olur. İkincisi, gösterimde homojen bir bütün olmayan dinleyici cephesi açısından, iletişimin niteliğini ve boyutlarını gerçeğe uygun biçimde bilmemiz mümkün değildir. Nitekim, gösterimci yaklaşım bağlamında, dinleyicinin incelenmesi bir problem olarak görülmektedir.⁹ Böylece, bu teorisinin dayandığı üç temelden birinin "bilinemezliği", onun kapsayıcılığını zedelemiş olmaktadır. Tekil/değişken oluş halleri, bilinemezlik ve bilme imkanlarını aşan olgular alanı üzerine bilim kurulamaz. Bu anlayışta, "halkbilimi neyi bilecektir?"; daha doğrusu, "bilgi hedefi olarak gösterilen olguları bilebilecek midir?" sorularının cevabı, bilimin temellerini oluşturacak tarzda verilemez. Aslında var gibi kabul edilip, fikirlerin özü itibariyle reddedilmiş/hafife alınmış geleneksellik anlayışının niteliği, halkbilimi olgularında sabit yapılar teşkil eden ve toplumun devamlılığının varlığını dolaylı biçimde ispat ettiği deruni geleneksellikten farklı gibi görünmektedir. Gösterimci teoride geleneksellik, "ay-

nen olup bitme" ve "zorunlu olarak aynı şekilde gerçekleşme" hali olarak kabul edilmektedir. Bu, gelenekselliği formelliğe indirgemektir.

Bu açıdan bakıldığında, bir halkbilimi ürününün her zaman ve mekanda aynen icra edilemeyeceği bir gerçektir. Çünkü ya anlatıcı ya dinleyen veya çevre şartları değişecektir. Zira, sosyal hayat donmuş halde olamaz. Sürekli hareketliliğin, kendi içinde yatay dinamizmin olduğu toplum hayatında, aynı grubun iletişimi bile her zaman tümüyle aynı nitelikte gerçekleşemez. Fakat gelenekselliği "formel anlamda olup bitme" değil, "tarihilikte temel bulan içsellik taşıyan bir şey" olarak nitelediğimizde, ona bu teorinin yüklediği anlamdan daha farklı bir anlam yüklemiş oluruz. Gelenekselliğe yüklediğimiz farklı anlam, kendisi asla değişmeyen bir şey değil, özün büyük ölçüde aynı kaldığı şeklin değişebilir olduğu oluş halidir. Bu yeni anlam karşısında gösterimci teorinin yorumları, sadece kendi kabul-leri içinde geçerli duruma düşmektedir.

Dolayısıyla, halkbilimi ürünlerini küçük gruplar arasındaki gösterimden ibaret sayan bu anlayışta, gelenek ya yok sayılacak veya gerçekte taşıdığı derinlik ihmal edilip, gündelik anlam yüzeyselliği ön plana çıkarılmış olacaktır. Halbuki, gösterim hadisesine geleneğin derin yapısının küçük gruplarda dışlaşması olarak da bakmak mümkündür.

Geleneksellik, geçmişten bugüne olagelmekte, süregelmekte, yaşaya gelmekte oluştur. Yani, "bugün"de ("hâl"de) olmakta olan, bütün boyutlarıyla bugünde kalarak, bugünün eseri biçiminde oluşturulmuş değildir. Kökü ve bütün dinamikleriyle "hâl"de ortaya çıkan oluş hali, olsa olsa anlık eylemlerdir. Kaldı ki, onlarda bile ferden iç yapısında temelini bulan "geçmişin izleri" görülür. Başka bir ifadeyle, kökü geçmişte olan olgular, süreklilikleri ile fert bilincinde yer alırlar. O halde gelenek, yaşantı bazında kaçınılamayacak, inceleme bazında göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir.

Geleneksellik, eğer bir zorunluluk değilse, sürekli farklılaşan, dinamik karakterli iletişim ve bunun içinde meydana geldiği sosyal grupların, zaman içinde önceki yapısından tamamen farklılaşmış bir toplum oluşturmaları gerekirdi. Üstelik, bu toplumu oluşturan gruplar arasındaki ortak/birleştirici dokunun da tümüyle gündelik ilgi ve ihtiyaçlardan ibaret olması icabederdi. Halkbilimini küçük gruplardaki iletişim/gösterim temeline indirgediğimizde, mesela bir öğrenci grubu ile tersane işçileri grubunun veya bunlarla esnaf grubunun biraradalığını neye bağlamamız gerekir?

Farklı gruplardaki farklı iletişim tarzlarına, onların gündemine giren folklorik öğelerin sadece kendi bağlamında icra edilişlerine rağmen, bu

grupların daha üst düzeyde birlikteliklerinin dile getirilmeden sürmesi/sürekliliği olması ve toplumun, şekilde değişmesi fakat özde bir/bütün teşkil etmesi, gelenekselliğin bilfiil olmayan fakat dıştan zorlayıcılıktan çok daha güçlü etkisinin olduğunu düşündürmektedir. Doğrudan algılanan veya hissedilen zorlayıcılığın, dıştaki bir güce dayanıyor olması gerekir. Biz, geleneğin etkisinde böyle bir güç algılamamaktayız. O zaman, gelenekselliğin gücü, tarihsel zorunluluğa bağlı olmasa bile bizatihi kendi tabiatına ve *"gelenekselliğin somutlaştığı aktarımlara"* dayanıyor olmalıdır. Yani geleneksellik, somut, doğada var olan anlamda bir zorunluluk değil, başka türlü bir zorunluluktur. Öyleyse gelenekselliği formelliğe indirgeyemeyiz. Onu daha deruni düşünmek zorundayız. Geleneksellikte olmayan bir şey -mesela, bilgisayar fıkraları- ortaya çıkmış olsa dahi, bunu, aktarıla gelmekte olandan tümüyle apayrı bir ürün olarak nitelemek doğru değildir. Çünkü, bu oluşumda, toplumun derin ve ortak anlam yapısının izleri açıkça gözlemlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında derin yapının yeni olmakta olanların içine sindiği, gelenekselliğin yeni formlar ile süregeldiği ve ortaya çıktığı söylenebilir. Bu, yeni bir yaratma değil, kültürel yeniden üretimdir.

Ayrıca, toplumda her yeni nesil bir "öz" ve "yapı" içinde olmak zorundadır. İyi/kötü, doğru/yanlış yargıları vb. gibi.

Yeni gelen nesil, kendi özü ve yapısını yeniden, ama, öncekinden apayrı kuramayacağına göre, önceki var olanı bir model olarak almak zorundadır. Bunun diğer anlamı, toplumun devamlılığıdır. Çünkü toplumda her yeni nesil kendinden öncekilerden tümüyle farklı bir varoluş kazanmaz. Bu işleyiş de, gelenekselliğin form değiştirebileceğini ama yeni formu içinde özü değişmeyen yapısını sürdürebileceğini göstermektedir. Önceye dayanmayan, bütünüyle "hâl"de ortaya çıkmış kültürel yapıp-etmelerin, toplumun kültürel evreni içindeki payı çok azdır. Gerçekte ortaya çıkan hadise, önceki özün, kültürel yeniden üretim süzgecinden geçirilen "yeni"de varlığını devam ettirmesidir.

Halkbiliminin Olgular Alanı:

Teoriler, olgulardan soyutlanmış bilimsel endişelerle kurulmazlar. Aksine, olgulara dayandırılan kavramsal çerçevelerdir. Bir olgular alanında var olanlardan sadece bulunabilenler formüle edilir. Özellikle sosyal teorilerin üzerine kuruldukları evren, fizik evren gibi nesnellik taşımadığı için, bütün olgularına nüfuz etme imkanı doğabilimlerinden farklıdır. Onların genelliğini doğabilimci evrensellik anlamında değil de, ağırlıklı olarak bir toplum evreninde var olan genellik olarak düşünmek gerekir. Ancak, toplum insan oluş ortak paydasına dayandığı için, bir yönüyle de evrensellik taşır. O halde, bir

sosyal teori, hem toplum ile sınırlı olan genelliği, hem de, tam anlamıyla evrensel oluşa ilişkin nitelikleri kapsamalı ve bunlara ait bilgiler üzerine kurulmalıdır. Halkbilimine ilişkin teoriler de, sosyal teorilerdir ve o alanda var olanlardan bulunabilen olgular üzerine kurulmuşlardır. Bu teorilerin arka planında, büyük ölçüde olgularını topladıkları toplumun sosyo-kültürel yapısı bulunmakta ve bu yapı teoriye destek vermektedir. Bu tespitten hareketle, özellikle Amerikan halkbilimi araştırmacılarının ortaya koyduğu "*Performans Teori*"nin, insan oluş ortak niteliğinden kaynaklanan ve onda temel bulan sınırlı evrensellik yanında Amerikan toplumuna ait sosyo-kültürel yapının verileri ile desteklenmiş ve kurulmuş olduğunu düşünmek mümkündür. Teori niteliğinde olmayan arayışlar da, haklı olarak, hakim teoride ya kendine hiç yer bulamayan ya da çok yetersiz biçimde yer alan kendi sosyal ve kültürel evreninin realitelerine, ferdin yer araması anlamına gelir. Nitekim, yöntem arayışları bağlamında önerilen "*Millî Mukayese Yöntemi*"ni¹¹, halkbilimindeki yöntem problemine temel bir çözüm önerisinden ziyade, farklı sosyo-kültürel verilerin desteğiyle oluşmuş teori/yöntemlerin, başka bir sosyo-kültürel evrende uygulanışına ait güçlükleri çözmeyi amaçlayan ve halkbilimi ürününün kültürel kendine haslığını kabul dayanan bir bakış açısı teklifi olarak

görmek mümkündür.

Daha önceleri antropolojinin evrensel biçimde ele alınmış ilkel/modern mukayeseleri, halkbiliminde kullanılmış ise de, artık bu kullanımın giderek geçerliliğini kaybettiği, bu kullanıma itirazların yükseldiği görülmektedir.¹² Bu noktada, bir sosyal teorinin kurulabilmesi için, bir veya birkaç toplumun sosyo-kültürel yapısına ait verilerin yeterli olamayacağı, evrensel bir sosyal teorinin -dolayısıyla halkbilimi teorisinin- dünya üzerindeki bütün toplumların sosyo-kültürel yapılarına ait verilerle desteklenmesi gerektiği kabul edilmelidir. Ortaya konulacak teori, kültürel zenginlikleri, kendine özgü bütünlük ve evrensellik zeminindeki yeri içinde bilebilmenin kapısını aralamalıdır.

Halkbilimine ilişkin ileri sürülen teorilerin ya bu bilime ait olgular alanını tasvir etmekle, ya da ürünün yaratılma ve yaratıcılığın değerlendirme biçimlerini araştırmakla sınırlı kaldığı görülmektedir. Böylece halkbilimi ürünleri, canlı ve kültürel yaşantının içine sinmiş, hatta onun bütünü oluşturarak şeyler olarak incelenememektedir. Canlı olarak nitelenen, yaşantının tümelliğinden ziyade sadece anlık gösterimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, belki sadece olgunun gerçekleşme anı göz önüne alındığı için, gerçek canlılık görünümünde olabilir. Fakat, bu nitelikle onları kendine

has canlılıklarını ortadan kaldırmış oluruz. Zira, onlardaki canlılık, icra dinamizminin ötesine taşan, bilince, onun köklerine sinip, orada barınan bir şeydir. Onları, iletişim esnasında kısımen ve bilfiil, iletişim öncesi ve sonrası bilkuvve yaşar ve yaşatırız. Bu yönüyle, dinamizmi anlatan gösterim, canlılığı anlatmada yetersiz kalır. İleri sürülen teorilerle geçmişin mirası, belki bugünün sınırına kadar getirilmiş, bunların bugüne girdiği/girmiş olabileceği ifade edilmiş, ama, bugünün içine girmiş hali, kendi bütünlüğü içinde gösterilememiştir. Yani, inceleme açısından halkbilimi ürünü, bir anlamda ya “*donmuş bir şey*” haline getirilmiş, ya da, özde var olan canlılık ihmal edilerek şekli olanın yüzeysel canlılığı ön plana çıkarılmıştır. Halbuki, formel oluş hallerine veya oluş hallerinin formelliğine bakıp, ürünleri adeta “*sadece orada var olan şeyler*” olarak incelemekle, kültürel doku bütünlüğünü ve yaşanmakta oluşun canlılığını yakalamak mümkün değildir. Halkbilimi olguları “*kullanılır olma*” ile sınırlandırılmamalıdır. Çünkü, onların sınırları kullanılır olmayı da içine alır ama bunun ötesine taşar.

Halkbilimi olgularının “*gerçek ve değişken varoluş*”larını ayırt etmek gerekir. Daha önce ifade edilen “*geleneksellüğün yeni formlarla süregelmesi*”, olguların değişken varoluşu; “*önceki özün yeni olanda devam ettirdiği varoluş*”, gerçek varoluştur. Bu ayırımla, ürünle-

rin “*değişen ve değişmeyen anlam yapıları*”, bilinebilir bir şey haline gelir. Artık bu noktada halkbilimi çalışması, bazı görüşlerin aksine¹³, “*ürünün yaratılma ve yaratıcılığın değerlendirilme biçimlerini araştırmak*”tan ziyade, ürünlerdeki içkin yüksek değerleri veya anlamları ortaya çıkarma çabası haline gelir. Bu tespitlerden hareketle de, halkbiliminde teori/yöntem arayışına farklı bir açıdan bakmamız gerekir.

Halkbilimi ve Doğru Bilgi:

Konuyu en temel ve basit olana indirgeyerek devam edelim: Bilimde yöntemin hedefi, belli bir sonuca erişmektir ve bu da, o alandaki bilinmeyeni bilmek, doğru bilgiyi elde etmektir. Elbette halkbilimi yöntemleri de, kendi olgular alanındaki doğru bilgiyi bize taşımalıdır. Böyle bir yaklaşımda, diğer birçok bilim için herhangi bir problem sezilmez. Mesela, fizik, fizik evrene; sosyoloji, topluma ilişkin doğruları elde etmeyi amaçlar. Sonuçta elde edilen şey, ya evrensel bir yasa veya o olguyu özüne uygun olarak açıklayan bilgi olur. Bu bilgide mevcut olan olguya ilişkin bağlantı tarzlarının, olgunun kendindeki oluş hali ile örtüşmesi, açıklama veya çözüm anlamında “*doğru*”nun kendisidir. Bu noktada, halkbilimine ilişkin olarak sormamız gerekir: Halkbiliminde doğru bilgi nedir? Halkbilimi bilgisi, halkbilimi olgularıyla nasıl örtüşmelidir? Amaç, halkbilimi olgular

alanına ilişkin her şeyi, onların özüne uygun biçimde bilme ise, halkta var olan bir şeyi nasıl bildiğimiz takdirde o bilgi doğru olacaktır?

Örnekleyelim: Bir masalı, anlata-nın anlattığı şekliyle derlediğimizde veya bir geleneği kendi nesnel oluş hali içinde tespit ve tasvir ettiğimizde, elimizdeki bilgi, olgunun kendisini tam olarak kapsamış olmalıdır. Acaba, halkbilimindeki doğru bilgi, erişilmek istenen bilgi bu mudur? Eğer, halkbilimindeki doğru bilgi böyle bir şey ise, bu bilgiyi bize derleme sağlar. Sadece derleme ve derlenenlerin yapısının tasnifi ile elde edilen bilgi halkbilimini oluşturmuş olur. Buradan hareketle, halkbilimi olgularının tümünün, derlenebilen ve böylece kendisi bilinebilen olgular olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Derlemenin konusu olan şey sözel veya fiili de olsa somut bir yapı taşıyorsa ve bütün varolan bu yapıdan ibaretse, elde edileni kendi yapısında kalarak incelemek yeterli olur. Bu akılyürütmeden, derlemenin gereksiz ve önemsiz görüldüğü sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü derleme bir kimyagerin laboratuvarına malzeme toplaması gibidir. İtirazımız, inceleme çalışmalarında sadece malzemenin tasnif ve yüzeysel tahlilinden öteye gitmeyen yapısal incelemenin, halkbiliminin derleme sonrası en temel ve biricik yöntemi olarak kabulüne ve uygulanmasına. Şüphesiz yapısal inceleme de önemli, gerekli

ama yeterli değildir. Örneğimize devam edelim. Derlenmiş olan masal sözel bir yapı bütünlüğüdür. Elimizde varolan sadece bu ve bundan ibaret ise, masalı motif ve epizotlarına ayırmak yeterli olur. Yapısal inceleme bu noktada yeterlidir denilebilir. Karşımızdaki sözel bütünlük bir gerçekliktir. Ama varolan sadece bu yapı değilse, bunun içine sını-mış ve gizlenmiş derin anlam yapısının varlığına inanılıyorsa, o zaman yapısal incelemenin gerekli olduğu ama yetmediği görülür.

Halkbilimi türünün/olgularının yapısı, tabiat bilimlerinin nesnelere gibi ise, yukarıda belirtilen doğru bilgi tanımını geçerli saymak icabeder. Böyle olup-olmadığını anlamak için, halkbilimi olgular alanının niteliklerini sorgulamak lazımdır. Yani, bir halkbilimi olgusu olan "masal", fiziğin olgusu olan "atom" ile aynı nitelenebiliyorsa, halkbilimi, anlatılan biçimde doğru bilgiyi elde edebilir. Halkbilimini, kendi niteliği, bilgi nesnesi olan olguların oluşumu, yapısı ve bunların incelenebilirliğinin şartları açısından değerlendirdiğimizde, bu bilimin tabiat bilimci bilim anlayışından en uzak, diğer sosyal bilimlerden de farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Tabiat bilimlerinde nesne verili haldedir ve onun varlığı, insanın iç yapısına bağlı değildir. Bu olgular alanı, ferdi bilincin dışında kalan nesnel şeylerdir. Aynı şeyi, bir bakıma diğer sos-

yal bilimler için de öne sürebiliriz. Sosyolog için, sosyal olaylar -her ne kadar insan unsuru için içine karışsa da- nesnel şeylerdir. Halbuki, halkbilimi olguları, dış dünyada bütünüyle insan unsurundan arınmış nesnel şeyler olarak var değildirlir. Halkbilimci, kendi olgularını diğer fertlerin bilincinde bulacak, derleme yoluyla nesnel şey haline getirip daha sonra inceleyecektir. Nesnel şey haline getirme sürecinde, "gösterim"ci anlayışta öne çıkarılan icra bağlamı ihmal edilemez bir öneme sahiptir. Ancak, burada şu problem de ortaya çıkmaktadır: Bütün dikkatlerin icra bağlamında yoğunlaştırılmasıyla, bilinçte/bilinçlerde o ürünün arka planına ait olanların tamamını bilme imkanımız var mıdır? İcra esnasında bilinçten dışlaşan ve diğer bilinçlerin algıladığı şey sadece üründür. Üstelik, bunu algılayarak katılan ve paylaşan bilinçlerde var olanı, sırf icra bağlamını öne çıkarmakla bilme imkanımız yoktur. Tabiatıyla, burada bilinebilecek olan şey, sadece icranın şekli olan taraftır. Halkbilimi olgularının bu niteliği, halkbilimindeki bilgi ve onun doğruluğu kavramına yeni bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır ve halkbilimi bilgi anlayışının tümüyle diğer bilimlerdeki bilgi anlayışı gibi olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Yani, sosyal/kültürel evren bir tabiat parçası gibi görülemez, bu evreni bilme tarzı da tabiat bilimci bilme mantığı ile şekillenemez. Bu sebeple,

halkbilimindeki doğru bilginin ne olduğunun tartışılmasının büyük önemi vardır.

Sonuç:

Halkbilimi, insanların toplum halinde, bir arada yaşama süreci içinde, diğerleriyle beraber zihin faaliyetine dayalı olarak oluşturduğu sunî biçim giydirilmiş veya tabii olarak ortaya konulan sözel-bilfiil olguları, bunların öncesini ve haldeki durumunu, içeriğini, yapısını, arka planını ve "öznel aralık"taki yerini araştırmalıdır. Buradaki zihin faaliyeti, yani, ürünün ortaya çıkışındaki düşünce planı, basit bir tasarıma dayalı yapıp-etmeden daha deruni, daha karmaşık ve pek çok ideyi içinde taşıyan bir faaliyettir. Tek bir ferdin, sadece kendi ferdiliğine dayanarak ortaya koyduğu şey, ortak anlam bağlamından izler taşımıyorsa, bir arada yaşama sürecinin değil, sadece ferdi yaşantının ürünüdür.

Halkbilimi ürünlerinin, kişisel farkında olma anlamındaki bilinçten daha farklı bir bilinçle oluştuğu düşünülebilir. Ürünlerin oluşması sürekliliği ve nakledilerek bugüne gelme süreci, hep kültürel katılımı, o kültürün bir mensubu, yaşatıcısı ve taşıyıcısı olarak tabii kültürel bilince sahip olmakla gerçekleşmektedir. Bu sebeple, kolektif bilincin ürünü sayılan halkbilimi ürünlerinde, tümüyle kendimizi ve kendi kültürelliğimizi buluruz. "Kollektif"

kavramından kastedilen, toplumun bütün fertlerine onların ferdiliğini ezerek ve yok sayarak dayatılan zorunlu ve dışsal şeyler değildir. Ortak yaşantıda paylaşılan ve katılımı zenginleşen, fertleri aynı zeminde buluşturan öğelerdir. Ürünlerin mesajları, ferdiligimize değil, kültürelliğimize ait unsurları içerir. Halkbilimi ürünlerinin arka planındaki tasarım, sayısız bilincin kabulleriyle belirlenmiş olan değerler, kodlar vb. derin anlamlardan oluşur. Fert, buna duygusal/düşünsel olarak katılmakta, bu süreç içinde ürünü zenginleştirir. Yani, halkbilimi ürünü, sayılamayacak kadar çok katılım, paylaşma ve anlamlara ortak olma zenginidir. Bu da, onun, tümüyle yorumlama ve anlamaya açık olduğunu ifade eder. Onların anlamı, dışta birşeylerde değil, onu bilen kültürel bilinçte, bizatihi kendilerinde saklıdır.

Yüksek anlam birlikleri, kültürel öğelerin içine bilinçli olarak, düşünülerek yerleştirilmiş şeyler değil, ürünlerin varoluşları itibariyle, onların içlerinde barınan aşkın idelerdir. Ürünlerin ortaya çıkışlarında bu aşkın anlamların nasıl yerleştiği bilinemez. Ancak, şu anda ve buradaki hayatı kuşatan kültürde içkin olarak mevcut oluşları bir realitedir. Onlara ulaşılmasındaki güçlük, ürünlerin yapısından değil, bizim yöntem eksikliğimizden kaynaklanır. Bizim bu değerleri bilme/anlama çabamız, onları yeniden kurmak için

değildir. Değerler zaten vardır ve bize düşen, onları anlamaktır. Aslında, biz bunu yapmakla, "bizdekini", kendimizi anlamaya çalışmış oluruz. Kültürü anlama çabası, aşkın benliğimizi anlama çabasıdır.

NOTLAR:

* PAÜ. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

** PAÜ. Fen-Edebiyat Fak. Felsefe Böl.

1. Dan Ben-Amos; "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru", Çev. Metin Ekici, Millî Folklor, S. 33, Bahar-1997, s. 85
2. İ. Kant; Arı Usun Eleştirisi, Çev. Aziz Yarıdım, İdea Yay., İstanbul, 1993, s. 25
3. Dan Ben-Amos; a.g.m., s. 79
4. M. Öcal Oğuz; "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları", Millî Folklor, S. 33, Bahar-1997, s. 4; Dan Ben-Amos, a.g.m., s. 74-87; İlhan Başgöz, "Avrupa Fikir Tarihinde Halkbilim", Mark Azadovski, Sibirya'dan Bir Masal Anası, Girişi Yazan ve İngilizce'den Çeviren: İlhan Başgöz, Ankara, 1992, s. 26 vd.
5. İlhan Başgöz; a.g.m., s. 32
6. Dan Ben-Amos; a.g.m., s. 83-84
7. Dan Ben-Amos; a.g.m., s. 84
8. F. De Saussure; Genel Dilbilim Dersleri, Çev. Berke Vardar, Ankara, 1976, s. 24 vd.
9. İlhan Başgöz; a.g.m., s. 34
11. M. Öcal Oğuz; a.g.m., s. 3-8
12. Peter Burke; Tarih ve Toplumsal Kuram, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, 1994, s. 25-26, 92, 108
13. Jack Santino; "Popüler Kültür ve Folklor", Çev. Serpil Cengiz, Folklor/Edebiyat, S. 12, Kasım-Aralık 1997, s. 26. Yazarı, burada bilim adamlarının en yüksek değeri ve anlamı değil, anlamın yaratılma ve yaratıcılığın değerlendirilme biçimlerini araştırdığını belirtmektedir.